

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТИ

З. Т. ТОҲИРОВ

БАДИИЙ ИЖОДДА ТАСВИР

Услубий қўлланма

Тошкент — 2011

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТИ

З. Т. ТОҲИРОВ

БАДИИЙ ИЖОДДА ТАСВИР

*Журналистика йўналиши бакалавриантлари,
«Ноширлик иши ва таҳрир» ихтисослиги магистрантлари учун
матн таҳлили бўйича услубий қўлланма, факультет илмий кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган*

Университет — 2011

З.Т. Тоҳиров. Бадиий ижодда тасвир. Услубий қўлланма. — Т.: Университет, 2011. — 40 б.

Мазкур услубий қўлланма Ўзбек адабий тили услубияти ҳамда матн таҳлили ва таҳрири курсидан бакалавриантлар, магистрантлар ва Олий журналистика курси тингловчилари учун мўлжалланган бўлиб, унда бадиий матн таҳлили усулларига тўхталиб ўтилган. Ундан филология факультети бакалаврлари, магистрлари, услубият бўйича изланувчилар, соҳа малака оширувчилари, бадиий ижод билан қизиқувчилар ҳам фойдаланишлари мумкин.

Такризчилар:

ф.ф.н., доц. **Л.И.Тошмухамедова**
ф.ф.н., доц. **В.А.Каримжонова**

Мухаррир:

Н.А.Мирзаева

Қўлланма Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ўқув йўли кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

КИРИШ

Бадиий нутқни Ўрганиш ва таҳлил қилиш фақат филология илмининг муҳим масалаларидан бири бўлибгина қолмай, балки публицистика соҳасининг ҳам долзарб муаммосидир. У адабий тил тараққиёти йўлларини белгилашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Тил воситаси бадиий асарда фикр – тушунчани ифодаловчи бирлик сифатида чегараланиб қолмайди, балки бадиий асар асосини ташкил қилувчи образлиликка хизмат қилади. Бадиий асарнинг мазмуни, ғояси шу образли нутқ туфайли вужудга келиши натижасида асарнинг эстетик моҳияти ошади. Бадиий нутқ адабий тилга бевосита таъсир қилиб, тил маданиятининг Ўсишини, ривожланиб боришини таъминлаб туради.

Бу, шубҳасиз, бўлажак журналист – бакалаврлар, журналист – магистрларнинг адабий тил услубларидан бири бўлган бадиий услуб билан чуқурроқ танишишларини, матн таҳлилида тилнинг таъсирчан воситаларидан фойдаланишлик усулларини яхши Ўзлаштиришларини тақозо этади.

Шу маънода, мазкур қўлланма бадиий нутқни таҳлил этишда бакалавриантларга, магистрантларга ҳамда Олий журналистика курсларининг тингловчиларига услубий қўлланма бўлади, деган умиддамиз.

Таянч сўз ва бирикмалар

Нутқ, бадий нутқ, поэтик нутқ, тасвир, таҳлил, таҳрир, матн таҳлили, тасвирий воситалар, лингвистика, образлилик, бадий услуб, бадий асар лексикаси, жанр, сўз санъати, асар тили ва услуби, ўхшатиш, метафора, эпитет, жонлантириш, ўхшатиш конструкцияси, субъект, объект, ўхшатиш форманти, ўхшатиш асоси, ўхшатиш эталони, прагматика, ўхшатишнинг лексик воситаси, ўхшатишнинг грамматик воситаси, эксплицит, имплицит.

БАДИЙ ИЖОД ВА ТАСВИР

Ҳар бир соҳада ҳар қандай муаммо баҳс ва мунозаралар орқали ечилади, шундай экан, бадий асар тилини Ўрганишда ҳам ҳанузгача баҳслар мавжуд.

Бадий нутқга оид умумлаштирувчи назариялар ҳалигача мукамал тарзда яратилганича йўқ. Лекин шундай бўлса — да, Абдулла қодирий¹, Ойбек², Ғафур Ғулом³, Абдулла қаҳҳор⁴ ва Ҳамид Олимжон⁵ асарларининг бадий нутқини тадқиқ қилишга бағишланган илмий ишлар бир қадар мавжуд.

Шуни айтиш керакки, бадий нутқ ҳақидаги илм ҳали Ўз чегарасини аниқлаб олган эмас. Бадий нутқни адабиётшунослар Ўрганиши керакми, деган савол ҳанузгача баҳсли муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Филологиянинг ушбу соҳасига бағишланган талайгина асарлар яратилган. Уларда бадий нутқни таҳлил этишнинг турли йўналишдаги мезонлари ҳақида сўз юритилган.

¹ Қўчқортеев И.А. Қодирий романларининг тили ҳақида / ТошДУ, 1972, Илмий асарлар тўплами, 472 — чиқиши.

² Самадов қ. Ойбекнинг тил маҳорати. — Т.: Фан, 1981.

³ Шукуров И. Ғафур Ғуломнинг тилдан фойдаланиш маҳоратига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1989. 4 — сон.

⁴ Мирзаев С. «Қўшчинор чироқлари» романининг тили ҳақида баъзи мулоҳазалар. — Т.: Фан, 1967.

⁵ Дониёров Х., Самадов қ. Ҳамид Олимжоннинг тилдан фойдаланишдаги новаторлиги // Шарқ Юлдузи, 1957. — 7 — сон.

Бадиий нутқни Ўрганишга катта ҳисса қўшган, шу соҳага оид махсус мактабнинг асосчиси, академик В.В.Виноградов бадиий асар тилини Ўрганишнинг муҳимлиги ҳақида шундай фикр билдирган эди: «Менинг чуқур эътиқодим шуки, бадиий адабиёт «тили»ни тилшуносликка ҳам адабиётшуносликка ҳам яқин турган айни вақтда, улардан фарқ қиладиган алоҳида филология фани тадқиқ қилиши керак»¹.

Ўзбек филолог олими А.Аҳмедов эса шундай ёзади: «Соф лингвистик аспект» деган қараш бир томонлама қараш бўлиб, унга тўлиқ қўшилиб бўлмайди»².

Юқорида айтилган фикрлардан бадиий нутқ тилшуносликда ҳам, адабиётшуносликда ҳам амал қилмайди, деган ғоя келиб чиқмаслиги керак. Чунки: «бадиий тил материали тилшунослардан олиб қўйилса, уларнинг Ўрганиш объекти фақат шевалар бўлиб қолар, фан тараққиётига салбий таъсир қилган бўлар эди. Адабиёт ҳам бадиий нутқ ва услуб масалаларини тадқиқ этмасдан илмийликка эриша олмайди»³.

Ойбекнинг тилдан фойдаланиш маҳоратини тадқиқ этган қ. Самадов бадиий адабиёт нутқи муаммосига тўхталиб: «Ўзбек филологиясида бадиий адабиёт нутқини тадқиқ этишда бир тўхтамга келингани йўқ. Айрим ҳолларда бадиий адабиёт тили тушунчаси лингвистик фикрни тасдиқлаш учун келтириладиган мисолларга айлантириб қўйилаяпи. Тўғри, бадиий нутқ ҳақидаги назарий хулосаларни англаш ва

¹ Виноградов В.В. О языке художественной литературы. — М.: Наука, 1999. 34 — бет

² Аҳмедов А. Бадиий асар тилини Ўрганиш ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. — 1960. № 3 46 — 50 — бетлар.

³ Қодиров П. Халқ тили ва реалистик проза. — Т.: 1973. 3 — 4 — бет

мантиқан кучайтиришда мисол бўлиб хизмат қиладиган манбалардан биридир. Лекин у умумхалқ тилидаги ходисаларнинг қайди, такрорига айланиб қолмаслиги керак. Бадиий нутқ — умумфилологик тавсифдаги мустақил соҳа. Бу ҳақдаги гап санъаткорларнинг маҳорати, сўз қўллаш санъати, халқ тилидан фойдаланишдаги ўзига хослиги каби масалаларни муҳокама қилиши, таҳлил этиши лозим»¹. Бадиий нутқ адабий тил системасининг асосини ташкил этади. Бадиий нутқни умумий ёки лексик жиҳатдан таҳлил этиш унинг фоясини ва у билан боғлиқ бўлган эмоционал мазмунни ифодаловчи лингвистик воситаларни кўрсатиш демакдир. Демак, бадиий нутқни ўрганиш тасвирий воситалар: метафора, сифатлаш, эпитетларни ёки фақат лингвистик воситаларни ижодкор тасвирлаган образдан, шунингдек, асарнинг умумий фоявий мазмунидан ажратган ҳолда рўйхат қилиш эмас, балки биринчи навбатда, тил воситаларининг бадиий асар мазмунини ташкил этувчи борлиқни қанчалик акс эттирганлигини, уларнинг шу мазмунни қанчалик гавдалантира олганлигини ва ўқувчини бу ҳақиқатга қай даражада ишонтира олганлигини кўрсатишдир.

Айрим тадқиқотчилар бадиий асар тилини адабиётшунослик ва тилшунослик нуқтаи назаридан ўрганишни бир — бирига қарама — қарши қўядилар. Шунга мувофиқ бадиий асар тилини ўрганишдаги фан икки хил

¹ Самадов қ. Ойбекнинг тил маҳорати. — Т.: Фан, 1981. — 3 — б.

бўлиши керак: адабиётшунослик стилистикаси ва лингвистик стилистика¹.

Бу қараш тарафдорларининг фикрича, адабиётшунослик стилистикаси адабиёт назариясининг бир қисми бўлиб, лингвистик стилистикага асосланади ва маълум давр адабиёти, маълум ижодкор ёки маълум асар учун хос бўлган бадиий ифода воситаларини, бадиийликни юзага келтирувчи омилларни ўрганади. Бу нуқтаи назарга асосан, бадиий асарнинг ғоявий — эстетик қиммати тил воситалари ёрдамида эмас, балки шу асарда тасвирланган образлар, воқеалар, манзаралар ёрдамида ҳосил қилинади. Бошқача қилиб айтганда, бадиий асарнинг етакчи компоненти шу асарнинг образлар тизимидан ташкил топади. Бу қарашга мувофиқ бадиий асарда тил унсурлари бадиий асар таркибида бадиий эстетик функция касб этади. Бу функциянинг моҳияти шу асарда тасвирланган образлар ва воқеаларнинг бадиий эстетик қимматига боғлиқ бўлади.

Ижодкорнинг бадиий маҳорати, санъаткорлиги олға сураётган ғоясини ўқувчиларга етказа олиши билан белгиланади. Бунда асар тили муҳим ўрин эгаллайди. «Ҳақиқатдан, тил ўша ғояни сиқик, силлиқ бўлиши, мазмуннинг эса кенг ва чуқур, ҳаётий бўлиши, сўзларнинг ўз ўрнида ишлатилиши билан характерланади»².

Адиб ўз асарида охори тушган иборалардан қочади ва тил устида қунт билан қайта — қайта ишлайди: мана шу ижод —

¹ Васильева А.Н. Художественная речь. —М.: Русский язык, 1983. 57-б.

² Шоабдурахмонов Ш. Ойбек романларининг тили // Шарқ юлдузи, 1995. 10 — сон.

меҳнат жараёнида янги — янги тасвирий воситалар вужудга келади.

Адабиёт ва тил бир — бири учун яшаш негизи эканлигини етук мунаққид О.Шарафуддинов ҳам таъкидлайди, «Адабиёт тилдан бошланади. Рангсиз тасвирий санъат, оҳангсиз муסיқа бўлмаганидек, тилсиз адабиёт ҳам бўлмайди. Адибнинг ёзувчилик нигоҳи қанчалик ўткир бўлмасин, тафаккур қуввати қанча бақувват бўлмасин инсон табиатининг сиру асроридан ҳар қанча бахабар бўлмасин қалами ўтмас, услуби тўмтоқ, тили ғализ бўлса, унинг олижаноб ниятлари қоғозда қолиб кетаверади. Ёзувчи одамлар қалбида кечадиган исмсиз туйғуларга ном беради, сўз сеҳри билан китобхонга таъсир кўрсатиб, унинг фикрий дунёсини, рухий оламини ҳаракатга келтиради»¹.

Демак, бадий тил адабиётшунослик ва тилшунослик соҳаларининг озуқа манбаидир. Ўзбек филологиясида бадий асар тили ва услубини ўрганиш узоқ тарихга эга. Бадий адабиёт тилини ўрганишга бағишланган ишларни Б.Умурқулов «Поэтик нутқ лексикаси»² монографиясида умумлаштириб, қуйидагича гуруҳлаштиради:

1. Бадий адабиёт тилини ўрганишнинг умумий масалаларига доир ишлар.

2. Бадий асар тилини лингвистик аспектда ўрганишга доир ишлар.

¹ Шарафуддинов О. Ҳақиқатга садоқат. — .: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. — 164 — б.

² Умурқулов Б.Поэтик нутқ лексикаси. — Т.: Фан, 1990. 5 — б.

3. Адабиётшунослик аспектида Ўрганишга доир ишлар.¹

Тадқиқотчи бундай гуруҳлаштиришни қуйидагича шарҳлайди: «биринчи доирадаги тадқиқотлар мақола характерида бўлиб, бадиий адабиёт тилини Ўрганишнинг назарий масалаларига бағишланган. Буларда бадиий асар тилини Ўрганиш йўллари, объекти хусусида фикрлар баён этилган».²

А.Аҳмедовнинг «Бадиий асар тилини Ўрганиш ҳақида»³ мақоласида бадиий асар тилини Ўрганишнинг аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Мақола муаллифи бадиий асар тилининг таҳлилига бағишланган бир қатор ишларни таҳлил қилиб, улардаги камчиликларни қайд этар экан, бадиий асар лексикасини Ўрганишда бадиий тил хусусиятларидан келиб чиқиш лозимлигини таъкидлайди. Чунончи, бадиий образлиликни кучайтирувчи, кўчма маъноли сўзлар, образли синонимларни, бадиий нутқнинг етакчи қисмини ташкил қилувчи бадиий услубга хос сўзлар хусусиятларини Ўрганиш, уларнинг нутқ жараёнида бажарган вазифасини кузатиш бадиий асар лексикасини Ўрганиш учун муҳимлиги қайд этилган.

Шунингдек, Дониёров Х. ва Мирзаев С.ларнинг «Бадиий асар тилини Ўрганиш масалаларига доир»⁴ номли мақоласи ҳам шу масалага бағишланган. Улар бадиий адабиёт тилини

¹ Умуркулов Б.Поэтик нутқ лексикаси. — Т.: Фан, 1990. 5—б.

² Умуркулов Б. Ўша асар. — Т.: Фан, 1990. 5—б.

³ Аҳмедов А. Бадиий асар тилини Ўрганиш ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари, 1960. №3

⁴ Дониёров Х. Мирзаев С. Сўз санъати. — Т.: Фан, 1962. — 28—б.

Ўрганишни аспектларини ажратадилар: «Тилдаги Ўсиш — Ўзгаришларнинг Ўрганишни Ўз олдига вазифа қилиб қўядиган аспект — лингвистик аспект, ёзувчининг умумхалқ тилига муносабати, тил бойликларидан фойдаланиш, ёзувчи маҳорати, услуби ҳақида хулоса чиқарувчи аспект — стилистик аспект»¹.

Бадиий асардан кўзда тутилган мақсад, унда шакл ва мазмун бирлиги, тил халқчилиги тўғрисида ҳам фикр юритилади. Бунга Ғ. Абдурахмоновнинг «Адабий асар тилини Ўрганиш ҳақида»²ги тадқиқотини кўрсатиш мумкин.

Ш.Шоабдурахмонов, С.Иброҳимов, Ф.Абдуллаев каби тилшунос олимлар Ўзбек адабий тилининг жонли халқ тили асосида майдонга келгани, шеваларнинг аҳамияти ҳақида салмоқли ишлар яратдилар.

Жонли тил халқ ўртасида фаолият кўрсатувчи тилдир. Тилни халқ яратади. Тилни адабий тил ва халқ тили деб ажратишнинг маъноси шуки, санъаткорлар томонидан ишланган ёхуд хали ишланмаган тил бор.

«Проза жанрининг шаклланиши ҳам, халқ тилининг бундаги иштироки ҳам шундай бир тирик, серҳаракат жараёнки, буни тадқиқ этиш — бир — бирига қўшилиб оқаётган дарёларни тадқиқ этиб, бирининг иккинчисига таъсирини Ўрганишга ўхшайди»³.

¹ Дониёров Х. Мирзаев С. Сўз санъати. — Т.: Фан, 1962. 173 — 174 — бр.

² Абдурахмонов Ғ. Адабий асар тилини Ўрганиш ҳақида // Ўзбек тилини ўқитиш методикаси масалалари. — Т.: 1966. 4 — б.

³ Қодиров П. Халқ тили ва реалистик проза. — Т.: Фан, 1973. — 7 — б.

Бирок юқоридаги фикрлардан бадиий тилни фақат жонли тил белгилайди, деган фикрлардан узоқ бўлиш лозим. Чунки, унда мумтоз адабиётимизнинг ўзига хос анъаналари, нафосати, образлилиги, эмоционаллиги ва бошқа омиллар ҳам иштирок этади.

Адабиёт инсоншунослик бўлганлиги учун ҳам қаҳрамоннинг ташқи қиёфаси ва уни ўраб турган воқелик билан бирга одамнинг маънавий дунёсини ҳам, психологиясини ҳам ишонарли, таъсирли тарзда ёритиб бериш ижодкорлар олдида турган энг қийин, энг шарафли вазифалардан ҳисобланади.

Инсон мавжуд ҳаёт ҳақидаги энг ҳаққоний тасаввурни ўз сезгилари воситаси билан илғайди. Ҳар бир инсон ўз фикрини, тушунчасини, билимини турфа хил ифодалайди. Бунинг натижасида ғайритабиий ўхшатувлар, жонлантирув, гўзал қиёслар вужудга келади. Ўз навбатида, сизда ҳам сўзлашувчининг иқтидоридан келиб чиқиб, шу нарса ҳақида фикр пайдо бўлади.

Одамда бошқаларнинг туйғусини чуқур хис қила билиш, юқтира билиш қобилияти бўлганлиги учун ҳам, — дейди Толстой, — бугун одамзод шу вақтгача бошдан кечирган ҳамма нарсани ҳар бир киши хис қила билиши мумкин. Одам бундан минг йил олдин ўтган кишиларнинг туйғуларини ҳам ҳис қила олиш ва ўз туйғуларини бошқаларга юқтира олиш имкониятига эга.

Ишимиз бевосита «Кеча ва кундуз» романига боғланар экан, шу маънода асар муаллифининг ҳаётига, унинг ижод гулшанига бир нигоҳ ташлашни мақбул, деб қўйлаймиз.

Ўзбек адабиётининг сўнмас юлдузларидан бири, бой маънавий хазинанинг эгаси, етук сўз санъаткори Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон Фарғона вилоятининг Андижон шаҳрида таваллуд топган.

Чўлпон гарчи ўтган асрда қисқа вақт яшаб ижод қилган бўлса ҳам, унинг таваллуд йили аниқ эмас. Чўлпоннинг ҳаёти ва ижодига оид кўплаб маълумотлардан хабардор бўлган олим Озод Шарафуддинов шундай деб таъкидлайди: «Чўлпоннинг таваллуд йилини 1897 йил деб белгилаш тарафдориман, чунки бу сана 1934 йилда, яъни Чўлпон ҳаётлик вақтида нашр этилган Катта совет қомусининг 61 – жилдида келтирилган...»¹

Абдулҳамид Чўлпоннинг бадиий сўз санъатига, адабиётга қизиқиши отаси — Сулаймонқул Юнус ўғли таъсирида бошланган. Чўлпоннинг отаси ҳунарманд, баззоз бўлиши билан бирга «Расво» тахаллуси билан ғазаллар битган шоир ҳамдир. Оқу қорани таниган, дунёвий илмларнинг доимий хабардори, илғор фикрлар эгаси Сулаймонқул ўғлининг ўқиши ва тарбиясига катта эътибор қаратади. У ўғлининг зиёли, баркамол инсон, пишиқ ва пухта билим эгаси бўлишини орзу қилган, ҳамда бунинг учун етарлича тадбирлар кўрган.

¹ Шарафуддинов О.Чўлпон. Яна олдим созимни. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёти ва санъати нашриёти, 1991. 7 – б.

Абдулхамид дастлаб эски услубдаги мактабда таҳсил олади, сўнгра Андижон ва Тошкент мадрасаларида таҳсил кўради. Хуллас, бўлажак шоир 16–17 ёшларидаёқ ҳам шарқона, ҳам европача пухта маълумот олган, илғор фикрли зиёли бўлиб етишади. Унинг ўсиб улғайишида, дунёқарашининг шаклланишида, баркамол инсон бўлиб етишувида 1905 йилдан кейинги Туркистонда қулоч ёйган маърифатпарварлик ҳаракати, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Авлоний каби сиймоларнинг асарлари катта таъсир ўтказади.

Чўлпоннинг ўзи ҳам 16 ёшдан бошлаб ижод қила бошлаган. Шоир ҳақидаги мақолаларда унинг дастлабки асарлари «Садои Туркистон», «Садои Фарғона» каби маҳаллий газеталарда. Шунингдек, Оренбургда «Шўро» журналича босилгани қайд қилинган.¹

Ўз даврининг илғор ва янги фикрларини кўтариб чиққан ёзувчи бўронлардан, тиконли симлардан титилиб – титилиб бўлса – да, бизнинг замонгача етиб келди. Халқ ўзи севган талантларни, бой маънавий хазиналарни йўқ бўлиб кетишига йўл қўймайди. қийналиб, яшириб бўлса ҳам олисларга етказади. Биз сўз юритаётган адиб – Чўлпон ҳам халқнинг севимли фарзанди эди. У яратган маънавий хазина ғоявий – бадиий юксак, илмий пишиқ, кўп қиррали, ранг – баранг, камолотга ундовчи, қудрат ва ибрат тимсоли Чўлпоннинг ҳар бир асари у хоҳ публицистик, хоҳ бадиий асар бўлсин, унда халқи учун қайғуриш руҳи, Туркистоннинг

¹ Эшонова З. Чўлпон шеъриятининг ғоявий – бадиий хусусиятлари / Номзодлик дис. – Т.: 1991.

истикболи тўғрисида мулоҳаза юритиш барқ уриб туради. жумладан, «Адабиёт недур» номли мақоласида шундай ёзади: «Ҳеч тўхтамасдан ҳаракат қилиб турган вужудимизга, танимизга сув ва ҳаво нақадар зарур бўлса, маишат йўлида ҳар хил қора кирлар ила хираланган руҳимиз учун шул қадар адабиёт керақдур. Адабиёт яшаса, миллат яшар: адабиёти гулламаган ва адабиётининг тараққийсига қайғурмаган, адиблар етиштирмаган миллат охири бир кун ҳиссиётдан, Ўйдан фикран маҳрум қолиб, секин—секин инқирозга юз тутмоғи аниқдур. Бундай миллат келажаги ҳақида сўз айтмоқ душвор. Буни инкор қилиб бўлмас»¹. Бундан ташқари, Чўлпоннинг театр санъатига оид мақолалари ҳам диққатга сазовор. Театр ҳаётининг ҳар бир бурчагида кўриниш бериб, қимматли ишлар олиб боради. Адабий эмақдош сифатида театрга келган асарларни таҳрир қилади, айрим мусикали драмалар учун кўшиқлар ёзиб беради, сахна асарлари ҳақида, режиссёрлик санъати тўғрисида, ижрочилик маҳорати ҳақида мақолалар ва тақризлар эълон қилади.

Адибнинг ўзи ҳам катта — кичик драматик асарлар ёзади «Халил фаранг», «Чўрининг исёни», «Ёрқиной», «Замона хотини» шундай асарлар сирасига киради.

20 — йилларга келиб Чўлпон жуда ҳам баракали ижод қилди. Унинг «Уйғониш», «Булоқлар», «Тонг сирлари» деган учта катта тўплами эълон қилинди. Булардан ташқари, «Гўзал ёзғичлар», «Адабий парчалар» китобларида унинг анчагина

¹ Хасанов М., Аҳмедов С. Эрк куйчиларидан бири // Адабиёт ва санъат. Мақолалар тўплами. — Т.: 1988. — 135 — б.

шеърлари босилди. 1926 йилда «Ёркиной» драмаси алоҳида китоб ҳолида чиқди. Бу даврда таржима соҳасидаги ишлари ҳам самарали бўлди. Йирик—йирик насрий ва шеърый асарларни Ўзбек тилига таржима қилди. Тинмай қилган меҳнатлари туфайли Чўлпон халқимизнинг етук ва севимли фарзанди, адабиётнинг таниқли намоёнчасига айланди.

1935—37 йиларда Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романи ва «Соз» тўплами нашр қилинди. Бироқ унинг асарлари тинчгина, муваффақият билан қабул қилинавермади. Чўлпонга «...романини муҳокама қилмай бостириб чиқарди, ҳеч кимни менсимайди, кибрланиб кетган»,¹ деган айблар қўйилди.

Яқин—яқин йилларгача — Ўтган асрнинг 90—йилларигача Чўлпон ижоди ҳақида фикр юритиш, у ҳақда эслаш бир ёқлама, замона сиёсатига мос эди. Аллоҳга минг қатла шукрлар бўлсинким, теран фикрли ижодкорга қанчалар тош отилмасин, бариини бир, асар Ўз китобхонларини топади. Унинг ижоди, ҳаёт йўли Ўз ўрганувчи ва таҳлил этувчиларини кутиб ётибди. Зеро, Чўлпон ижодисиз, унинг асарларисиз Ўтган асрнинг 20—30 йиллар адабий жараёни, публицистикаси ҳақида фикр юритиш кемтик бўлар эди.

Ўзбек насри тарихида олтинчи роман деб тан олинган «Кеча ва кундуз» асари ҳақида адабиётшунослиқда санокли ишларгина қилинди, холос. Ҳали қилиниши керак бўлган ишлар талайгина. Шундай ишлардан бири асарнинг тили ва услубини ўрганишдир. Биз ушбу ишимизда «Кеча ва кундуз»

¹ Шарафуддинов О. Чўлпон. Яна олдим созимни. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва нашриёти, 1991. — 9—б.

романида ёзувчининг сўз қўллаш маҳорати, халқ тили ва тасвир воситаларидан фойдаланиш санъати, топқирлиги ҳақида сўз юритамиз.

«КЕЧА ВА КУНДУЗ» РОМАНИДА ЎХШАТИШ

Йўл юриб кетаётган инсофли одам беҳосдан чуқурликка тойиб кетса, ўрнидан туриб этак қоқиб кетавермайди. Мен йиқилдим, бошқалар йиқилмасин, деб чуқурни текислаб қўяди, ёки бирорта таёқни суқиб, белги қўйиб кетади. Бу — эй йўловчи, эҳтиёт бўл, бу ерда чуқур бор, қўзингга қара, деган ишора бўлади.

Одамлар бошқаларни ўйлаб бекилган булоқ қўзини очадилар, дарахт эчадилар. Мендан кейин дунёга келувчилар ташналик азобини қўрмасинлар, очликдан, офтоб жазирамасидан қийналмасинлар, деб шундай қиладилар. Одамлар масжид ва мадраса бунёд этадилар. Йўл солиб, қўприк қурадилар, хуллас, кейинги авлод учун ҳаёт заминини яратишга ўзларида чуқур эҳтиёж сезадилар.

«Сўнгги йилларда миллий театр ва рўмон китоблари» ёзилаётгани «булар миллатнинг истиқболига хайрли бир фол» деган Чўлпон шеърят, наср, драматургия, адабий танқид, публицистика ва таржима бобида орттирган маҳоратининг маҳсули сифатида «Кеча ва кундуз» романини ёзди.

Чўлпон бу асарини ёзиш билан бирга жаҳолат ва хурофотда сақланган халқимизнинг зиё билан қалбини уйғотишни, маърифатли қилишни, ўзлигини танитишни ўз

олдига мақсад қилиб қўйган эди. Адиб қаламини юргизадиган бош куч унинг одамларга — Ўз замондошларига зарур деб билган ҳақиқатни етказиш, уларга озгина бўлсин нур бериб, тафаккурига нажот йўлини кўрсатиш истаги бўлса ажаб эмас. Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» асари адиб ижодининг чўққисидир. Ёзувчининг «Замона хотини» драмаси ҳақида танқидчи Салоҳиддин Мамажонов шундай ёзган эди: «Асар ғоят томошабоп: унда ҳаёт — мамот кураши ҳам, ширин севги онлари ҳам, иғво — фитна ҳам, кундошлик азоби ва кескин мунозарали фасллар ҳам бор, яна қанча — қанча сахналар, йўллар, усуллар бор. Булар ҳаммаси «эзилган юртни, шўрлик деҳқонни», «озодлик ёвларини», «хотинлар ҳам одам эканлар» деган ҳақиқатни кўрсатишга хизмат қилади. Чўлпоннинг мафтункор, сеҳрга бой, гўзал тилига қойил қолмай иложингиз йўқ»¹.

Гарчи таъриф бошқа асар хусусида бўлса ҳам, ушбу баҳони Чўлпоннинг бутун ижодига берилган баҳо десак хато бўлмайди. Зеро, инсоний туйғулардан ларзага келган ёзувчи бу тайғуларни китобхонга тирик ҳолича етказиб беришга Ўзида масъуллиқ сезди.

Маълумки, одамлар бошидан кечирган воқеаларни гапириб, беришда Ўша веқеани қалбида яна бир бор хис қилади. Бу эса керакли сўзларни беҳато топишга ёрдам беради.

¹ Мамажонов С. «Шарқ Юлдуз». 1992. 10 — сон. 11 — б.

Асар тилини таҳлил этиш, уни ўрнини, ўзбек филологияси фани олдида турган муҳим соҳалардан бири эканлигини ишимизнинг кириш қисмида таъкидлаган эдик.

Зеро, асарларни бадиийлаштирувчи омилар кўп жиҳатдан ёзувчининг тил имкониятларидан қандай фойдалана олишларига боғлиқ. Тилнинг нозик жилосидан маҳорат билан фойдаланиш тасвирнинг гўзал чиқишига сабаб бўлади. Тасвир воситалари ҳақида тилшунос олим Р. Қўнғуров шундай ёзган эди: «Тилда бирор предметнинг бошқа предметлардан ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятини таъкидлаш учун унинг махсус белгисини кўрсатиб турувчи сўزلардан фойдаланилади ёки шу предмет белгисини узундан узоқ гаплар воситасида изоҳлаб ўтирмасдан, уни бошқа бир предметга ўхшатиш билан аниқликка эришилади. Баъзан эса турмушда айрим ҳодисаларнинг салбий томонларини тўғридан тўғри кўрсатишдан кўра киноя, истехзоларга мурожаат этилади. Бундай воситалар тилшуносликда тасвир воситалари деб юритилади»¹.

Халқ тилидаги тасвирий воситаларни ўрганиш жуда ҳам муҳимдир. Ижодда сўз санъатининг қонунлари, ижодкор ижоди, индивидуал нутқ характерининг йўналиши, образларнинг яратилиши ва экспрессив ранг — баранглик бадиий асарлардаги тил тараққиётининг қонунлари билан ёритилади.

Нутқга ранг — баранглик бериш, бадиийликни кучайтириш ниятида ҳам кўпроқ турли хил тасвир

¹ Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. — Т.: Фан, 1977. — 5 — б.

воситаларига мурожаат қилинади. Ёзувчи Ёз асарининг
ғоясини, унда қўйилган мақсадни турли хил образлар тизими,
шу образ одатлари, табиати, феъл – атвори ва характерлари
асосида очиб беради. Бунда уларнинг турмушини тасвирловчи
энг зарурий, энг муҳим нарсаси ҳодисалар.

Бизни Ёраб турган ранго ранг олам, борлиқ ҳақидаги
фикр кенг ва ҳар томонлама бекаму қўст ифодаланиши учун
жуда қўп тер тўкиб ишлаш талаб қилинади, тил бойлигини,
унинг турли хил маъно нозикликларини тинмай Ёрганиш
лозим бўлади. Ана шундагина қисқа жумлаларда, сатрларда
олам – олам фикрларни ифодалай олиш мумкин. Ёзнинг
буюк қудрати, катта имконияти ҳақида Ойбек шундай ёзади:

Тасвирда ёз бомба каби
Портловчи салмоқдор бўлса,
Ё қўз ёши, ё гул сингари
Нозик нафис, маънодор бўлса.
Ё ёз савр булути бўлиб,
Мисраларда солса ҳайқириқ.
Ё дарёдек тўлқинга тўлиб,
Жўмса қалблар титраган қайиқ.¹

Ушбу қўлланмада Чўлпоннинг маҳорат мактаби
мисолида бадиий нутқни Ёрганар эканмиз, биринчи эътиборни
бадиий тасвир воситаларидан бири бўлган Ёхшатишга
қаратмоқчимиз.

Ёхшатиш – нарсаси ва ҳодисалар Ёртасидаги
Ёхшашликка асосланиб, уларнинг бири орқали иккинчисининг

¹ Ойбек. Шеърлар дафтаридан // Ёзбекистон маданияти, 1965 йил. 20 март.

белгисини, моҳиятини тўлароқ, аниқроқ, бېрттириброк бериш. Мажознинг бир кўриниши, услубий йўл сифатида ўхшатиш услубшуносликнинг ўрганиш объекти ҳисобланади, унинг ифодаланиш усуллари, таркибий тузилишини ўрганиш, шу билан бирга, гапнинг таркибидаги компонент эканлиги ва ниҳоят, умуман, тил омили эканлиги сифатида публицистиканинг ҳам ўрганиш объекти ҳисобланади, деб дадил айта оламиз.

Ўхшатиш энг қадимий тасвир воситаларидан бўлиши билан бирга, энг содда ва кўп ишлатиладиган, тез – тез қўлланиладиган синтактик ҳодиса ҳам ҳисобланади.

Метафора, эпитет, жонлантиришда ўхшатиш воситалари бўлишлигидан ташқари юқоридаги каби аъзолар ҳам бўлади (яъни, ўхшатиловчи объект, ўхшовчи образ, ўхшатма белги). Ўхшатишда эса икки нарса бир – бири билан чоғиштирилаётганда субъектни кўрсатувчи сўз ҳам, объектни кўрсатувчи сўз ҳам, асосан, ўзининг тўғри маъносини сақлаб қолади. Аммо бундай ўхшатишнинг кўчма маъноли сўзларга – метафора, эпитетлар билан ҳеч қандай алоқаси йўқ, деган хулоса келиб чиқмайди. Муболаға, литота билан ўхшатиш орасида ҳам боғлиқлик бор.

Улар ҳам худди ўхшатишдек ўхшатиш ифодаловчи унсурларни олиб, шу асосда қурилади. Аммо бу дегани сўз муболаға, кичрайтириш, ўхшатиш деган гап эмас. Улар ўзларининг маъно, хусусиятлари билан фарқ қилади. Маълум ижодкорнинг ўхшатишларни қўллашдаги маҳорати каби масалалар ҳали кенг ўрганилиши керак. Шунда бу тасвир

воситасининг жозибаси яна ҳам тўлароқ очилади. Ўхшатиш сўзининг маъно жиҳатини кенгайтиришда, имконият даражасини оширишда публицистикада ҳам сезиларли даражада қўлланивчи восита ҳисобланади.

Бадиий адабиёт тилининг тасвирий воситаси саналган ўхшатиш сўзининг образлилик, тасвирийлик, эмоционаллик каби хусусиятлари билан бадиий асар тилида яққол гавдаланиб туради. У асарнинг барча компонентлари: портрет, руҳий кечинма, нутқий характеристика, манзара, персонаж тасвирида қўлланади ва муайян асар юзага келишига хизмат қилади. Адабий тилнинг тасвир воситаси бўлган ўхшатишда лексик бирликлар билан ифодаланган икки нарсa «ҳодиса ёки тушунча» сўзининг маълум бир белги хусусияти асосида бир – бирига образли чоғиштирилади. Ўхшатишда нарсa ва ҳодисаларни ифодалаган лексик бирликлар сўзининг тўғри маъноси билан чоғиштирилади.

Ижодкорнинг иложи борица янги – янги сўзига хос ўхшатишлар топа олиши билангина сўз асарининг қимматини янада ошира олиши мумкин. Бироқ зўрма – зўраки ўхшатишлар асар қимматини пасайтиради.

Илмий адабиётларда олимлар ўртасида ўхшатишнинг тузилиши тўғрисида бир неча хил фикрлар мавжуд.

Ўзбек тилшунослигида ўхшатишларга сўз эътиборини дастлабки қаратганлардан бири М. Мукаррамов ҳисобланади. У икки предметни чоғиштиришга асос бўладиган белгини уч таркибий қисм сифатида талқин қилади. М.Мукаррамов сўз фикрини қуйидагича изоҳлайди:

- 1) Ёхшатилаётган предмет — Карима — Ёхшатилаётган объект;
- 2) Ёхшатилаётган предмет — анордай — Ёхшовчи образ;
- 3) Ёхшатилаётган ва Ёхшаётган нарса, ҳодисаларнинг Ёхшашлик белгиси — қизариш — Ёхшатма белги.

Ё.Исҳоқов эса мумтоз адабиёт материаллари асосида Ёхшатиш қисмларини шундай кЎрсатади:

- 1) мушаббаҳ (Ёхшатиш нарса);
- 2) мушаббаҳ хунбех (Ёхшатиладиган нарса);
- 3) афти ташбех (Ёхшатиш воситалари);
- 4) важҳи ташбех (Ёхшатиш сабаби)¹.

Таниқли олим А.Рустамов Ёхшатиш мундарижасини Ёхшатиш, Ёхшовчи ва Ёхшатиш ташкил қилади, дейди. Масалан, бир қаҳрамон шерга Ёхшатилса, қаҳрамон Ёхшатишнинг Ёхшатишмиши, шер унинг Ёхшовчиси, шижоат эса Ёхшалиш бўлади².

Бу хусусда тилшунос З.Т.Тоҳиров ҳам Ёзига хос фикрни баён этади: «...Ҳосила семемаси таркибида прагматик семанинг юзага келиши метафора ҳодисаси билан эмас, балки уни юзага келишига сабаб бўлувчи Ёхшатиш конструкцияси тузиш мақсади билан боғлиқдир...

Ёхшатиш конструкцияси тўрт компонентли бўлади. Масалан, лаълдек қирмиз лаб жонимга пайванд бўлдимۇ?

¹ Исҳоқов Ё. Ташбех. // Ёзбек тили ва адабиёти, 1970. — 4 — сон.

² Рустамов А. Навоийнинг бадиий маҳорати. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. — 9 — б.

(Фуркат). Бунда **лаб** — субъект, **қирмиз** — □хшатиш асоси, **лаъл** — □хшатиш эталони, **—дек** — □хшатиш форманти. Мазкур формант □хшатиш асосини эталонини бошқариб келишда грамматик восита вазифасини бажаради. Бу бошқарув боғланишли бирикма эса конструкциянинг субъекти учун аниқловчи б□либ ҳисобланади. Субъектнинг аниқловчиси ҳисобланган бошқарув боғланишли бирикма **лаълдек қирмиз** б□либ, унинг асоси, яъни ҳоким компонент аниқловчилик функциясида етакчи б□либ келган. У денотатив ифода б□либ, «рангга эгалик» белгисини к□рсатади. Бу белги **лаъл** с□зи денотатига қиёслаш эса кучли с□зи денотатига нисбатан субъектив муносабатдир. К□ринадики, □хшатиш конструкциясининг прагматик ифодаси унинг эталонида таркиб топади»¹.

Хуллас, ижодкорнинг маҳоратини, тасаввур ва ҳаёл оламининг бойлигини ёки қашшоқлигини к□рсатувчи бадиий тасвир воситаларидан бири □хшатиш саналади. □хшатишнинг вазифаси тасвирланмишнинг сифатини ривожлантириш, □ткирлаштириш ва шу й□л билан □қувчи ёки тингловчининг ҳиссини уйғотишдир.

□хшатиш лексик ва грамматик воситалар ёрдамида ҳосил қилинади. □хшатишни ҳосил қилишда анчагина ёрдамчи ва мустақил с□злардан фойдаланилади:

- 1) каби, сингари, қадар к□макчилари воситасида предметлар эга б□лган бир — бирига яқин белгилар қиёс қилинади;

¹ Тоҳиров З.Т. Прагматик сема. — Т.: Зар қалам, 2004, — 11 — 12 — б.

2) янглиғ, бамисоли, мисли равишлари ёрдамида ҳам
□хшатишлар ҳосил қилинади;

3) баъзи бир феъллар □з маъносида □хшатиш
оттенкасига эга бўлади. Буларга □хшамоқ, эсламоқ
феълларини киритиш мумкин.

Ҳозирги □збек тилида □хшатишни ҳосил қилишда яна
юқоридагилардан ташқари айнан, □зи, тус, иборат, ҳолатида,
нима — ю, нима деган с□злар ҳам қўлланилади¹.

□збек тилида бир нечта аффикс борки, улар бирор
предмет, белги ёки ҳолати бошқаларга □хшатиш, қиёс қилиш
учун хизмат қилади:

— дай (дек), симон, — она, — намо, — ларча, — омуз, —
ча, — часига, — дан, — ли.

Бир гапда ҳам лексик, ҳам грамматик воситалар
биргалиқда ишлатилганда кўпроқ лексик восита кейинги
с□зларга қўшилиб келади.

Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» асарида табиат
манзараси, инсон руҳиятини очишда ажойиб □хшатишлар
қўлланган. Асарнинг илк сатрларида табиатнинг энг гўзал
фасли бўлган баҳорнинг тасвири, у келганда бутун оламининг
жонланиши ифода этилади. Масалан, «Тилла ранг кўм — кўк
сочлари қизларнинг майда □рилган кокилларидай селкиллаб
тушмоққа бошлади»².

Бу жумлада толларнинг эндигина чиққан, она замин
томон эгила тушган новдалари — сочпопуқлари қизларнинг

¹ Мукаррамов М. □збек тилида □хшатиш. — Т.: 1976, 10 — бет.

² Чўлпон. Яна олдим созимни. — Т.: 1991. Бундан кейинги мисоллар шу
асардан олинди. Фақат бети кўрсатилади.

Ўрилган сочларига қиёс этилади. Ушбуни Ўқийсиз — у, дархол кўзни қамаштирган, тим қора, қизларнинг орқасини тўлдириб турган сочлар ва уларга Ўхшаб кетувчи, табиатга гўзаллик бахш этувчи тоللarning новдалари кўз олдингизда намоён бўлади.

«Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди, Ўзлари хорғин — хорғин оқсаларда, бўшалган кул сингари эркинлик нашъасини кемира — кемира илгари босадилар» (21 — бет).

Қул одатда, бор дунёси — эрки, қувончи туйғулари ва хатто қайғусидан ҳам айрилади. У озод этилса, айрилган нарсаларининг бари Ўзига қайтади. Баҳорги илиқлик киш бўйи қулдек бўғилган сувларга ҳаёт бахш этади. Ўзлари хориган, чарчаган бўлсалар ҳам эркиндирлар, шунинг учун юзлари эркинликдан, озодликдан жилмаяди, кулади.

«Биринчи кўринган кўклам қуши биринчи ёрилган бодрoқ нашъасини беради» (21 — бет).

Ўхшатишлар лексик, грамматик ва Ўхшатиш воситаларисиз ҳам ҳосил қилинади. Юқоридаги тасвирда Ўхшатиш воситаларисиз Ўхшатиш санъати қўлланган. Катта қозонга маккажўхори солиб, қовураётганингизда биринчи ёрилган бодрoқ дилингизга бошқача бир кайфият, орзиқиш, қувноқлик солади. Кўнглингиз қувончдан яйраб кетади. Рутубатли киш кунлари Ўтиб, кунлар илиганда у ер, бу ерда кўриниб қолган кўклам қуши — жиблажибон ёки қалдирғоч ҳам сизга Ўзгача таъсир қилади. Ёзувчининг маҳорати шундаки, ҳис уйғотиш таъсири бир — бирига яқин бўлган шу

ҳолатни чоғиштириб, тасвирнинг таъсир қувватини янада оширади.

Табиат гўзаллигини тасвирлаб, китобхонга қувонч бағишлаган адиб асосий воқеалар, қаҳрамонларни тасвирлашдан олдин ўқувчини унга тайёрлаб олади.

«Отаси бомдоддан кирмаган, онаси сигир соғиш билан овора, ўзи кичкина саҳни супуриб турган вақтида ташқари эшикнинг бесаранжом очилиши Зебининг кўнглини бир қур сескантириб олди. Бир кўлида супургиси, бир кўли тиззасида — ерга эгилган куйи эшик томонга тикилиб қолди» (22 — бет).

Эшикнинг бесаранжом очилиши Зебининг сесканиб кетиши беихтиёр эътиборингизни қаттиқроқ торта бошлайди. Кейинги жумлаларни тезроқ ўқишга шошиласиз. Зебининг сесканиши, эшикнинг бесаранжом очилиши уни яна ҳам гангитувчи совчилармиди? Ёки бўлмаса, бошланажак воқеалардан ўқувчини огоҳ этишмиди? Бу ҳам ёзувчи услубидаги ўзига хосликдир.

Шундан кейинги тасвирларда адиб қаҳрамонлар ҳолати, кечинмаларини беришга интилади.

«Айтгандек, эшикдан шошилиб келган — ёшгина, ўзи тенги бир қиз бўлди. Ҳали тузук — қуруқ одам қаторига кириб етмаган бу қизчани катта хотинларнинг орият паранжисига буркаганлар, паранжининг узун этаклари катта бир тугундек унинг кўлтиғини тўлғазарди... » (22 — бет).

Янгиликка интилган, инсон наслининг эркин бўлишини истаган адиб ёш қизларни ҳам паранжисида юрганлигини киноя билан ёзади. Ва шу «орият» паранжисини катта бир

тугун каби ёш қизнинг қўлтиғини тўлдириб турганлигини айтади. Табиатда сувлар муз остида бир мунча фурсатга, яъни қиш бўйи эркинликдан маҳрум бўладилар. Бироқ Салтининг қўйинини тўлдириб турган паранжи хотин – қизларни бир умрлик ёруғликдан маҳрум қилган. Унинг остида бемалол суҳбат қуриш, гапириш, ўзлигини таниш, ўқиш – ёзишдан маҳрум этилган ҳолда юрадилар. Бироқ қизларнинг латофати қўрки шу қора чимматидан ёриб чиқиб, адибнинг гўзал ўхшатишларига сабаб бўлади.

«Унинг иккала юзи, айниқса, қўрпанинг катта – катта қавиғига тикилган андишали қўзлари ҳовур босган ойнакнинг бетига ўхшарди» (23 – бет).

Зебининг катта – катта қўзларини қўрпа қавиғига тикилган деб таърифлайди. Улардаги қиш бўйи тўпланиб қолган ҳорғинликнинг нишонасини ҳовур босган ойнакнинг бетига ўхшатади. Шу ҳолатга қарама – қарши бўлган Зебининг дугонаси эса қуйидагича тасвир этилади: «Аксинча, Салтининг юзлари чарақлаган юлдуздай сернашъа, қувноқ ва ҳар андишадан йироқ бўлиб, қўнглининг чуқур бурчакларидан чиқиб келган севинч тўлқинларини акс эттиради» (23 – бет).

Юлдуз янглиғ чарақлаш, очилиб – сочилиб юриш Салтининг табиатини белгилайди. Ёзувчи буни ўзига хос йўсинда ифода этади. Дугонасини қўрғандаги севинч, қувонч Салтининг юлдуздай чарақлаши билан ифода этилади. Ушбу жумладаги ўхшатиш грамматик восита – дай ҳисобига юзага келган.

«Зебининг юзларидаги — ойдай тиниқ ва қуёшдай ёруғ бу ҳолат моддий ҳақиқатлар қадар очик кўринади» (25 — бет).

Юқоридаги сатрларда икки дугонанинг ҳолати, шу орқали табиати ифода этилган эди. Бунда эса Зебининг дугонасига нисбатан муносабати, нима демоқчи эканлиги ой ва қуёшнинг хусусиятларига чоғиштириш билан очиб берилади.

Қаҳрамонларнинг тасвири, ҳолатлари тўғрисида қилинган оддийгина, бироқ мантиқли ўхшатишлар улар ҳақида тўла тасаввур олишга имкон яратади. Чўлпон мурожаат қилган ўхшатишларнинг кўпчилиги грамматик усул — дек, — дай, — ларча, — симон кўшимчалари билан яратилади. Шунингдек, уларда ўхшатилувчи объект, ўхшовчи образ, ўхшатма белги мавжуд. Бироқ асарнинг бадиий қимматини оширувчи барча ўхшатишлар шу усулда ясалмаган.

«Ўз уйининг қабристонлар қадар жимжит, хонақоҳлар қадар унсиз, Ўз кўнгли қадар тун ва хўмрайган бўлишини истаган Раззоқ сўфи ҳудди шу олатўпалон устига кириб келди!» (25 — бет)

Бунда ўхшатиш *қадар* сўзи билан ифода этилган. Жумлани ўқиган китобхон эндигина гавдаланган Раззоқ сўфи ҳақида шунинг ўзидангина тўла маълумот олади. Кўнгли тунд ва хўмрайган сўфини кўз олдига келтиради — ю, ундан ҳудди кўрққан ҳолатга тушади. Беғубор қизларнинг шодлигига унинг раҳна солишини истамайди. Бироқ ёзувчи Сўфининг шугина таърифи билан чекланмайди: «бу одам жадиднамо бир ҳамшаҳарининг деганидек кўргазмага қўйилатурган антиқа маҳлуқлардан эди» (26 — бет).

«Сифининг тошдай қаттиқ ва буюмдай ҳаракатсиз юзи бирданига турли — туман ўзгаришлар ва ҳаракатларга жавлонгоҳ бўлади» (27 — бет).

Ёзувчининг маҳорати, ижодкорлиги шундаки, у ҳаётда учрайдиган ҳар бир нарсани синчковлик билан кўра олади. Ва айнан таърифлай олади. Эҳтимол, Раззоқ сифини биз ҳаётда учратсак, унга хос хусусият, ҳолатни айтиб бера олмасмиз. Адиб эса уни тўғри англаб, унга хос хусусиятлар ҳақида бизга тасаввур бера олган.

Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» асари ҳозир ҳам китобхонлар томонидан қизиқиб ўқилади. Худди шу асар билан мавзудош ва даврдош бўлган асарларнинг барчасини ҳам умри боқийми? Афсуски, йўқ... шундай бўлгач, бу нарсанинг сабабини ўзингизча топмоқчи бўласиз. Бунинг сабаби ижодкорнинг китобхон қалбини топа билгани, энг нозик торларини черта билганидир.

«Бир икки байт Ўтганидан кейин Зебининг тиниқ, ғуборсиз, жонон пиёладек жаранглаб чиқадиган чиройли ва ўткир овози қўшилди» (39 — бет).

Пиёлалар ичида барининг овози ҳам дилни қитиқловчи, жарангдор овозлар чиқаравермайди. Қайсики, тиниқ ва ғуборсиз, жононгина шу хусусиятга эга. Бир арава қиз ичида Зеби ҳам шу пиёладек хусусиятга эга бўлиб, овози ёқимли ва ширали эди.

Камтар қиз отасининг огоҳлантириши ва тергашлари билан ашула айтмай турган бўлса — да, қалб торлари, ёшлик қизиқишлари бунга дош бера олмади.

«Шу чокқача ёр — ёрга кулоқ солиб, индамасдан, аста — аста отини қамчилаб кетаётган аравакаш бу овоз чиқиши билан оғир бир «ух» тортди, қўлидаги қамчиси дарахтдаги кузги япроқ сингари зўрға — зўрға бармоқларига осилиб қолди...» (39 — бет).

Бу жумладаги қўхшатиш *сингари* қўмакчиси ёрдами билан ясалган аравакашнинг бир зумлик ҳолатини кузги япроққа чоғиштириш билан унинг ички кечинмаси фақат адибга — ю, қаҳрамонга ошкор бўлган. Ҳеч нарсага умид боғлай олмаса — да, қўзини тарк эта олмайдиган ҳисни, биргина «ух» сўзи — ю, япроқ сингари омонатлик билан чиқариб юборган.

Таъриф этилган овоз, қўшиқ шу қадар ёқимлики, агар иложи бўлса, қўша аравада пайдо бўлсангиз ва уни эшитсангиз.

«Иккаласи юзлари юлдуздай чарақлаган ҳолда даричадан ичкарига ҳатлаган вақтларида Зебининг «қора сочим» куйига айтаётган ашуласи кулоқларни ширин — ширин қитиқламоқда эди» (48 — бет).

Зеби айтаётган ашуланинг ёқимлилиги, овознинг ширадорлиги таърифи ёзувчини биргина аравакашнинг яна «ух» тортиши билан тугамайди. Балки эшитган мухлисининг юзини «юлдуздай» чарақлашига олиб келган. Қаҳрамонларнинг рухияти, феъл — атвори, тили айни пайтдаги ҳолати қўхшатишлар орқали бадийлаштирилади.

«Султонхоннинг ранги қўча бошлаган эди, икки бетидаги шапалоқдек қизилига сўлғинлик югурди» (55 — бет).

Биз одатда, бадий асар қаҳрамонларини кўра олмаймиз. Бироқ уларга берилган таъриф — тасвирдан маълумот олишимиз, тасаввурга эга бўлишимиз мумкин. Султонхоннинг юзи табиий қизариб туриши, бу қизиллик катталигини «шапалоқдек» деб тасвирлаш, ўхшатишдан билиб оламиз. Қайғулик хабар туфайли шу қизиликка сўлгинлик, хафалик югурди.

«Иккала кундошнинг кўзлари бирдагина ўғил кўрган отанинг кўзларидай равшан бир олов билан чарақлади» (63 — бет).

Разил ниятлари амалга ошувига, қора кўнгилларининг таскин топишига ишонган кундошлар қувончи ўғил кўрган отанинг севинчи билан чоғиштирилаяпти. Отанинг орзусини ушалтирувчи, келажагини белгиловчи ўғил уни чексиз қувонтиради. Икки кундошнинг азоби бошқа бир кишининг қайғуси билан малҳам топади ва уларга қувонч бағишлайди. Икки кундошнинг кўзлари ҳам бирданига, бунинг устига равшанлик билан чарақлади.

«Кеча ва кундуз» романида қаҳрамоннинг руҳий ҳолати, дарди — дунёси ёзилмайди, балки тасвир этилади.

«Инженернинг оғзидан, баъзи — баъзида сартларга оғир келадиган сўзлар чиқиб кетганидагина, Тўра бояги қараш билан Матёқубга қараб кўяр, лекин ундай фурсатларда унинг икки кўзи китобда бўлса ҳам икки қулоғи, аврашга тушган илондай диккайганини Тўра билмас эди» (73 — бет).

«Аврашга тушган илон» ўз рақибини енгиш учун бор кучи ва қудратини сарф этади, чунки унинг ҳаёти ҳал бўлади.

Мирёкубнинг худди шу ҳолатда, кулоқлари диккайган ҳолда инженер ва Тўра Ҳортасидаги суҳбатни эшитишга ҳам ҳаётий эҳтиёж, инсон кадри мажбур этганди. Мирёкуб бепарво, беғам бу гапларни қабул этиб кета олмас эди. Ўткир ақли, Ўзига хос дунёқараши билан Ўзининг ҳам шу камситилганларнинг бир зарраси эканлигини англади.

«Камситишлар Ўша оннинг Ўзидаёқ унутилган, Ўтган йилги қордек эриб йўқ бўлган, баҳорги ёмғир каби асари ҳам қолмаган...» (73 – бет).

Ёзувчининг сатрлардаги Ўхшатишларни қўллашдаги маҳоратига тан бера туриб, жумлалардаги ёзувчининг «заҳар – заққум» кесатикларига бир назар ташлаб Ўтайлик. Чунки, Ўтакетган даражадаги хўрликлар, ҳаракатлар, инсонлик шаънининг ҳақоратланиши тушунган, зиёли, эрксевар ёзувчини бефарқ қолдирмасди. Бир умр Ўзини халқ эрки, озодлиги учун курашга сафарбар қилган Чўлпон бадий асарларда ҳам бу ҳолга бефарқ қараб турмайди. Фикримизни янаям тўлатиш учун рус мустамлакачилик сиёсати энг кучайган, ҳақоратлар авжига чиққан XIX асрнинг охири ва XX аср бошларидаги сиёсий ҳаракат, шу даврдаги «Дукчи эшон қўзғалони» деб тарихга кирган воқеанинг муаллифи Фозилбекнинг «Дукчи эшон воқеаси» мақоласидан мисол келтирайлик:

«Ўз истибдоди сармоясини қувватлантирмоқ учун ҳам биз, Туркистон халқини доимо асир, залил ва қул қилиб, ишлатиб келмак маслаги билан кўзимизнинг очилишига қарши турди.

Иккинчи тарафдан Ўзининг ҳукумати тепамизда узун замонлар жорий қилмоқ қасдида дастани Ўзидан чиқариш учун меҳнаткашларни оёғи учида кўрсатадирган бой – бойваччаларни

тепамизга мингбоши тайинлаб қўйиб, ҳар хил фармон ва приказларни ўз хоҳлагонича жорий қилиб келди. Бечора камбағал халқнинг мазлумлик орқасида чор ҳукуматининг қандай бўлса бўлсин, фармойишларга бўйсунмоқдан бошқа чораси йўқ эди»¹.

Қўриниб турибдики, мустамлакачилар ерли халқни қандай бўлса — да, қўлларидан чиқармаслик учун ҳар қандай чорани қўллаганлар. Шундай хўрликларни, ҳақоратларни кўра — била туриб портламаган халқига, шу халқнинг вакили, ишбилармон Мирёқубга «қордек эриб йўқ бўлган, баҳорги ёмғир каби асари ҳам қолмаган» сўзларини қўллайди.

«Унинг ҳам қизлик ҳаваслари уйғонади, юраклари мулойим ва ёқимли бир талваса билан дук — дук уради, икки юзи дастурхон устидаги анор сингари кипқизил бўлади» (82 — бет)

Муҳаббат ҳар бир ёшнинг — хоҳ қизнинг қалбига энтикиш, сурур бахш этади. Ҳали уни бошидан ўтказмаса ҳам, кўнглидан кечирмаса ҳам ҳаёлан ҳаваслари уйғонади. Зеби авайланган кўчат сингари, ҳали икки юракнинг тубида бўлса ҳам аравакаш йигитга пинҳона ҳавасла боққан эди. Уни кўрганда юраклари дук — дук уради, анор сингари кип — қизил бўлади.

«Ҳалиги ширин хаёллар очилиб билан кулиб, тўлиб чўғдай қизариб турган юзлари гармсел теккан каби бир нафасда сўлиб, ўчиб учуғдек бўзариб қолади» (89 — бет).

Бир жумланинг ўзида учта ўхшатиш унсури қўлланган. Биринчиси қизнинг юзларини қизариши чўғга қиёсланади, — дай аффикси ёрдамида; иккинчиси шу юзларнинг сўлиши гармсел теккан экинга қиёсланади; учинчиси қизарган юзлар учуғдек бўзаришга чоғиштирилади. Кейинги ўхшатишлар каби, —дек воситалари ёрдамида ҳосил қилинган.

¹ Фозилбек. Дукчи эшон воқеаси // Шарқ юлдузи, 1991. 1 — сон.

«Бечора қизнинг бутун бу ширин хаёллари шу биргина «мингбоши» сўзи келиб чиқиши билан бирваракасига паришон бўлиб, сочилади, тўкилган тариқ каби ҳар томонга тирқираб кетади» (89 – бет).

Ширин хаёллар оғушида юрган қизнинг изтироби беҳуда эмас. Чунки, аянчли тақдир битган эди, унинг пешонасига. Уч хотини бўла туриб мингбоши унга совчи қўйган, жоҳил ота эса розилик берган эди. Ширин хаёллар ҳеч бўлганмас бўлиб, тариқдай сочилиб, тирқираб кетган эди. Барча орзу – умидлар чил – чил синганди. Ёзувчининг маҳорати шундаки, у фақат жумлагагина эмас, сўзларга ҳам маъно юклайди. Юқоридаги тирқираб сўзи ҳам тариқнинг жуда – жуда очилиб сочилишини ифодалаган эди.

Бадий асарнинг йиллар давомида яшовчанлиги, адибнинг маҳорати билан белгиланади. Айни бир нарсани, мавзуни бир неча киши ёзиши мумкин. Аммо уларнинг ҳар бири уни ўзига хос тарзда ифода этади. Шунинг учун ҳам ёзувчилар ҳақида сўз юритганда «қаҳҳорона», «чўлпонона» атамалари ишлатилади. Чўлпон ўз қаҳрамонларининг қиёфасини очишда, уларга хос хусусиятларни кўрсатишда катта маҳорат кўрсатган.

«Унинг фикрича, ўсган болага эски кийими тор келгандай, Мирёкубга ҳам энди «эпақа» лақаби камлик қиларди» (104 – бет).

Мингбошнинг вужуди, уриб турган юраги бўлиб қолган Мирёкубсиз чигал масалаларни ечиш қийин. Унинг ақли етмаган иши, ечолмаган муаммоси йўқ. Мирёкубнинг тадбиркорлигига берилган «эпақа» лақаби ҳам мингбошининг фикрича энди унга камлик қилади. Агар мингбошининг бахтига Мирёкуб омон бўлса, у доим роҳатда ва серёғ, хуштаъм овқатлар емоқда бўлади.

«Мирёкуб бу даргоҳда тез – тез кўриниб турадиган бу серқатиқ, семиз ва ёғлиқ мантиларга қадрдон дўстини кўргандай

ширин бир кайф билан тикилди, сўнгра кўзларини товоқдан кўтариб, мингбошининг юзларига қарагач, шу тобда товоқдаги манти билан товоққа томон эгилган юз ўртасида ҳеч қандай фарк кўрмади: иккаласи ҳам шу қадар ёғлиқ эди!» (104 – бет).

«Ҳамма нарсаси етарли, кўша – кўша хотини бор мингбоши ўзининг қилиб юрган ишлари билан қаноатланиб қолмайди. Ўзидек пок орзу, ҳаёллар, пок ниятлар соҳиби Зебининг ҳаётига чанг солади. Булбул каби тиниқ овози, юракнинг титратгувчи кўшиқлари унинг учун шум тақдир белгиладилар.

Мингбоши тўғрисидаги доврўғ бир хил дайди шамоллардай тўсатдан келиб қолган, сўнгра сўфининг маълум сўзларидан кейин бутунлай жимиб кетган эди» (106 – бет).

Бироқ ўзи тўғрисидаги қора ниятлардан беҳабар қиз, ҳали куртак ёзиб улгурмаган муҳаббат билан банд:

«Энди каштачи қиз, вой ўлақолай!» – деб ичкарига қочмас, фақат бетига рўмолини парда қилиб, икки бети чўғдай ёнгани ҳолда, кулимсираган кўзлари ила ҳалиги парданинг ёнидан мўраларди» (107 – бет).

Қиз қалбидаги бу маъсум муҳаббат ҳали ташқарига чиқмай саробга айланди, эрта узилган хазондай ҳеч кимга билинмай кўмилиб кетди.

Қизнинг юзига ёйилган ва борган сари қуйилмоқда бўлган қувноқлик қумга тушган томчи каби бирданига йўқ бўлди, унинг жиддийлашган кўзларига энди ташвиш кўланкалари чўккан эди» (110 – бет).

Қизининг бахти – саодатидан бошқа нарсани ўйламайдиган она қизидан кўра кўпроқ изтироб чекади. Лекин дунёдаги барча аёл учун хос бўлган хусусият – бардош уни тик қилиб туради.

«Қурбонбиби рўмолининг учидан бояги тангаларни олиб қизига узатаркан, овини йиқитган мерган сингари кўнгли севинч билан тўлгани ҳолда:

«Мана болам кўрпа қавиғидан пул тегди!» — дейди» (110—бет)

«Фақат бу тўрт девор орасига кирадиган қувончлари ўткинчи назардай бир қафасга кириб чиқадилар» (110—бет)

Нафс бандаси ота ҳеч изтиробсиз пул ва арзимас обрў эвазига қизини мингбошига узатади.

«Ёғлиқ кўлларини арта бермоқдан унинг эски махсиси ойнадай ялтираб кетди» (114—бет).

Бу ёғлиқ паловлар, отанинг қувончи, бечора қизнинг туганмас изтироби эвазига келган эди. Шу қадар очкўзликдан махсиси ойна каби ялтираб кетган эди.

Биз Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романида ўхшатишлардан қай даражада кўлланганлигини таҳлил қила туриб, тилнинг жозибадорлигидан маҳорат билан фойдаланганлигининг гувоҳи бўлдик. Ўзига хос қобилият соҳиби Чўлпон такрорланмас ўхшатишларни топа билган.

«Бу даргоҳда эрта баҳорда Зебининг қадами теккандан бери Султонхон бутунлай нес — нобуд бўлди. Кечаги ботган қуёшдай ўнутилди!» (121—бет).

Мингбошининг хонадонида Зеби келмасдан олдин Султонхон қуёш эди. Шу хонадоннинг бори ҳам йўғи ҳам уники эди. Зеби келгач, у кечаги ботган қуёшдай унутилди. У энди қайтиб чиқмайди. Ўрнига янги қуёш чиққан. Бу қуёш ҳам ботиши мумкин, фақат унинг ўрнига янгиси чиқса. Зеби учун бу ернинг қуёши бўлиши ҳавас эмас. Унинг учун «кет» деган сўз маъқулроқ.

«Кет десангиз жон дейди. Шамолдай учади. Унга сизнинг «кет» деганингиз ёввойи қушга қафас даричасини очгандай гап» (125 – б.).

«Ғоя – ёзувчининг образларга бўлган муносабатидан келиб чиқувчи образли, эмоционал ва умумлашма хулосасидир»¹.

А.П. Чехов таъкидлаганидек: «Ғоя бадий асар тақдирини ҳал қилувчи негиздир. Асарнинг ғояси бир нечта жумла билан ифодаланмайди. Балки асар давомидаги турли нукталарда, унинг бутун рухидан келиб чиқади»².

Бидий асарнинг тили хусусида сўз юритиб, етук ёзувчимиз Абдулла Қодирий шундай ёзган эди:

Сўз – қолип, фикр унинг ичига қуйилган ғишт бўлсин, кўпчилик хумдонидан пишиб чиққач, янги ҳаёт айвониغا асос бўлиб ётсин»¹

Сўз орқали ёзувчи китобхонларга қандайдир янгиликни, фикрларни очиб беради ва кишиларни тушунишга, кўришга, хис этишга ўргатади. Ёзувчи илгари сурган, асарда ифода этилган ғоя тасвир воситалари орқали ҳам акс эттириб берилади.

«Юрт ҳам, самовардай аста – секин қайнаб ётибди. Бир тошади бу!» (126 – бет).

Мустамлакачиларнинг зулмидан, маҳаллий амалдорларнинг зўравонлигидан халқнинг сабр косаси тўлаётган эди. Аламлар, ситамлар қат – қат бўлиб халқ қалбида тўпланиб, қайнаб ётганди. Қайнаб ётган самовар безътибор қолдирилса, тошиб кетиши муқаррар бўлганидек халқ ҳам рўшнолик кўрмаса тошади, деб таъкидлайди, адиб.

¹ Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: 1979. 101 – б.

² Чехов А.П. Полн. Собр.соч. Т – 14. М., 1949.стр 248.

¹ қодиоров А. Ёзувчиларимизга. // Муштум, 1925. №17

«Одамларнинг юзига қарасам, Ўрис, мусулмон ҳаммасининг кўзи бежо ... «ютаман» дейди» (125 – бет).

Жабр – зулм кўрган, миллатидан қатъий назар халқ шу даражага етган – ки, бор қаҳри кўзларида ифода этилган.

«Бизнинг ҳамма хавфимиз Ўша «кўзлардан»... кўзлар кўп хунук қарайдилар. У кўзларнинг сон – саноғи йўқ. Гермонни енгсак кўзлар ювошланади» (146 – бет).

Юрт тепасида бўлган жабр зулм қилаётган амалдорлар Ўз ҳокимиятлари чириб бораётгани, халқнинг сон – саноқсиз қисми кўзларига қарши эканлигини жуда яхши биладилар. Жон ҳадигида, омонат чўпга бўлса – да ёпишадилар. Минг – минг кўзлардан кўрқадилар.

«Худо сақласин, агар шу хилда кетаберсак – кўзлар бизни еб ташлаши мумкин...» (146 – бет).

«– Хуллосайи калом, бу улуғ империя даҳшатли тўлқинлар ичида зулматга, белгисизликка, йўқликка қараб кетаётир» (146 – бет).

«Улуғ империя» деб аталувчи кема қийноқларга дучор қилинган халқ денгизида ғарқ бўлиши, «кўзларнинг» қурбони бўлиши муқаррардир. Уммондек денгиз олдида унинг улуғлиги, салобати, номи ҳеч нарса эмас. Чунки унинг замини, эртаси сароб бўлиб бормоқда эди.

Чўлпон романида бу қадар кескин ва Ўз даври учун бир қадар даҳшатли бўлган сўзларни ёзишга Ўзида анчагина жасорат топа олган.

Чўлпон Ўзининг лирик шеърларида ва кичик насрий асарларида ҳам чириб бораётган тузумнинг инқироз сабабларини, жаҳидликнинг, миллатнинг моҳиятини тушунтириб беришга ҳаракат қилди. Халқ қачон Ўз эрки, тили, дини, урф – одатини

бус — бутун тикласа миллат сифатида шаклланади, деган рухни хар бир асарига сингдирди.

«Одам образининг реал б[о]лиши учун тип индивидуал кайфиятни й[о]қотмаслиги лозим... тип маълум бир режа ила чизилган шакл эмас. Тип инсон с[о]зларидан, фақат шу одамга хос индивидуал сифатлардан маҳрум бўлмаслиги керак»¹.

Ч[о]лпоннинг маҳорати шундаки, у Мирёкубнинг хусусий сифатларини к[о]ра билган. Шунинг учун Мирёкубнинг ҳаракатлари [о]қувчида шубҳа уйғотмайди. Мирёкуб характерида янгиликка интилиш, билмаган нарсасини билишга қизиқиш хусусиятлари бор. Чунки капиталистик муносабатларнинг шаклланиши, буларнинг натижасида халқ туйғуларининг уйғонишини пайкаш учун Мирёкуб сингари характердаги одам бўлиши керак эди. Мирёкубнинг «Миллат деган нарсамиз бор экан, биз омилар уни «фуқаро» деб юрганмиз (183—бет), биздан нечта баровар кичкина миллатлар мустақил бир ҳукумат қуриб, [о]з давлатлари ила Европанинг, шу жумладан Европанинг марказида, яъни киндиги сингари жойда яшайди» (185—бет), деган гаплари [о]қувчида шубҳа уйғотмайди.

Ч[о]лпон «Кеча ва кундуз» асарини тарихий даврни к[о]рсатиб бериш, халқнинг қийналгани, қийноқ ва изтиробларда яшаганини к[о]рсатиш учунгина ёзмади. У яратган хар бир образида рамзий белги, рух бор. [о]зи яратган Мирёкуб, мингбоши, с[о]фи, Марям, Зеби образлари ёрдамида миллатнинг [о]ша даврдаги фожеали ҳаёти, зиёга, эркакка ташна бўлган забун кунларини к[о]рсатмоқчи эди.

Мирёкуб каби ишбилармон, пухта кишилар юрт учун қайғурса, [о]зининг ақлини шу й[о]лда сарф этса «Асад ойида р[о]за

¹ Ойбек. Қайтадан яратиш маҳорати // Ёшлик, 1985. 1-сон.

тутган бангидай» важоҳати бузилган халққа бош бўлади», деган фикрни таъкидлайди.

«Кеча ва кундуз» асарида Ҳшатишлар воситаси билан қай даражада маҳорат намоён бўлганлигининг гувоҳи бўлдик. Ҳшатишларга муфассал тўхталганимизнинг сабаби, асарда энг кўп қўлланган тасвирий воситалардан бири бўлганлигидир.

Биз бу ишимизда бадиий асар матнини таҳлил қилишнинг бир жиҳати — усулини беришга ҳаракат қилдик.

Қўлаймизки, бакалаврият, магистрантлар шу таҳлит бошқа атоқли ижодкорлар асарларини таҳлил этишда ундан самарали фойдаланадилар. Бундан ташқари, улар бадиий услуб қирраларидан бири билан яқиндан танишадилар.

АДАБИЁТ

1. Шоабдурахмонов Ш. ва б. Ҳозирги Ўзбек адабий тили.
I — қисм — Т.: Ўқитувчи, 1980.
2. Миртожиев М. Сўз маъносининг кенгайиши, торайиши ва қўчма маъно ҳосил бўлиши. — Т.: Университет, 1983.
3. Худойберганова Д. С. Семантический и стилистический анализ конструкций уподобления в узбекском языке. Автореферат кан. дисс. — Т., 1989.
4. Қўнғуров Р. ва б. Нутқ маданияти ва услубият асослари. — Т.: Ўқитувчи, 1992.

5. Тошалиев И. ва б. Оммавий ахборот воситаларининг тили ва услуби. – Т.: Университет, 2000.
6. Тоҳиров З.Т. Прагматик сема. – Т.: Зар қалам, 2004.

МУҲДАРИЖА

Кириш	4
Таянч сўз ва бирикмалар	5
Бадий ижод ва тасвир	6 – 17
«Кеча ва кундуз» романида ўхшатиш	18 – 40
Адабиёт	41

Мусаххих:

А.Мухсимов

Компьютерда терувчи
ва саҳифаловчи:
Ризограф бўйича
мутахассис

У. Сатторова

Теришга берилди

Босишга рухсат этилди 20.11.2011.
Бичими 1F16. босма табоғи
Услубий қўлланма босилди.

Қайдлар учун

Ф.ф.н. доц. З.Т. Тоҳировнинг «Бадиий ижодда тасвир»
ўқув – услубий қўлланмасига

Т А Қ Р И З

Услубий қўлланма бадиий матн таҳлили бўйича журналистика факультети, шунингдек филология факультети бакалавриантлари ва магистрантлари учун мўлжалланган. Муаллиф матн таҳлили бўйича назарий фикрларини бадиий асардан олинган мисоллар ёрдамида асослаб беради. Бакалавриантлар ва магистрантлар бадиий матнни таҳлил қилишнинг усуллари билан яқиндан танишади. Мазкур ўқув- услубий қўлланма «Адабий таҳрир» ва «Адабий тил услубияти» дан дарс ўтишда профессор - ўқитувчиларга қўлланма бўла олади.

Ўқув – услубий қўлланма бадиий ижод билан қизиқувчи барча амалиётчи филолог ва журналистлар учун ҳам фойдадан холи эмас.

Ўқув – услубий қўлланма жуда зарур ва долзарб касб этади.
Уни нашрга тавсия этаман.

В. Каримжонова

ф.ф.н. доц.

Ф.ф.н. доц. З.Т. Тоҳировнинг «Бадий ижодда тасвир»

ўқув – услубий қўлланмасига

Т А Қ Р И З

Журналистика факультети «Услубият ва таҳрир» кафедрасининг дилленти З.Т. Тоҳировнинг «Бадий ижодда тасвир» номли ўқув – услубий қўлланмаси журналистика факультети «Ноширлик иши ва таҳрир» ихтисослиги бўйича 1-2 – босқич магистрантларига мўлжалланган. Ундан «Муаллиф ижод лабораторияси», «Ёзувчи ижод лабораторияси» ва «Матн таҳлили ва таҳрири» курсларини ўтишда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Қўлланмада бадий матн таҳлили усуллари, яъни бадий матн тузишда қандай воситалардан фойдаланишлик хусусида сўз боради ва у йўриқнома вазифасини ҳам ўтайди.

Ўқув- услубий қўлланмадан филология факультети бакалавриант ва магистрантлари, соҳа мутахассислари ва умуман матн таҳлили ва

тахрири Билан шуғулланувчи амалиётчи журналистлар
фойдаланишлари мумкин.

Қўлланма бугунги кун журналистика ва филология таълими ҳамда
матн таҳрири билан шуғулланувчи мутахассислар учун керак.

ф.ф.н. доц. Л.И. Тошмуҳамедова